

Martijn Nugteren | Wim Huijser

IN
SCHOOONHEID
vergaan

DOODSE OBSERVATIES
IN DE NATUUR

KNNV UITGEVERIJ

*Het ziet mij aan, de stilte, het gebeuren
van eb en vloed, van groei en bloei, verrotting.*

C.O. Jellema

Colofon

Fotografie: © 2022 Martijn Nugteren, met dank aan Annelieke Despinois

Tekst: © 2022 Wim Huijser, met dank aan Marianne

© 2022 KNNV Uitgeverij, Zeist

Vormgeving omslag en binnenwerk: Villa Grafica

1^e druk

ISBN 978 90 5011 867 5

NUR 410

www.knnvuitgeverij.nl

www.martijnnugteren.nl

www.wimhuijser.nl

Natuur ontdekken en beleven

KNNV Uitgeverij is de uitgever van informatieve boeken over natuur & landschap. Daarmee geeft de uitgeverij waardevolle kennis door aan een breed publiek. Zo dragen we bij aan de bescherming van de Nederlandse natuur en aan het plezier dat u eraan beleeft.

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, microfilm, fotokopie of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form by print, photocopy, microfilm or any other means without the written permission from the publisher.

Inhoud

Inleiding	6		
Natuurverzameling	10	Herfstkleuren	100
Rouw	18	Herfstgeuren	106
Dood gevonden	24	Varens	112
Zeesterrenluchtje	32	Levend ijs	118
Schelpen	38	IJshaar	124
Zeldzame paddenstoel	44	Stuifzand	130
Paddenstoelenjaar	52	Vergroeiingen	136
Sneeuw voor de zon	58	Aftakelend hout	142
Sneeuwdood	64	Skeletten	148
Geaard	70	Kringloopkadavers	154
Vergane droom	76	Bladnerven	160
Opdrogende plassen	82	Misbaksels	166
Zand erover	88	Hiëroglyfen	172
Jaarringen	94	Verbrand	178
		Natuurgraven	184
		De foto's	190
		De makers	192

Inleiding

Het zal wellicht even schrikken zijn geweest. De eekhoorn op het omslag zag er bij een eerste blik heel aaibaar uit en zijn pose leek er een van vredige rust. Maar al bij het lezen van de ondertitel sloeg de twijfel toe: ‘doodse observaties in de natuur’. Dat betekent dat de eekhoorn niet slaapt, maar in eeuwige rust verkeert. Hij is dood. En bij het openslaan van dit boek zal duidelijk zijn geworden dat verval, aftakeling en de dood op vrijwel alle pagina’s in alle schoonheid aanwezig is.

De dood en vergankelijkheid zijn lastige thema’s. In onze snelle samenleving wenden we er het hoofd liever voor af of lopen we er aan voorbij. De fase van aftakeling confronteert ons met onze eigen tijdelijkheid. Tegenwoordig kijken we heel anders tegen het leven aan als een paar eeuwen terug. Het verloop van ons eigen leven beschouwen we als een soort ladder, waarop we steeds verder omhoog klimmen; het leven verloopt immers in een stijgende lijn. Dat is een totaal andere voorstelling dan de trap des levens waarvan men vroeger vaak een beeltenis aan de muur had hangen. Deze levenstrap had zowel een stijgende als een dalende lijn. Het kantelpunt lag bij het

vijftigste levensjaar. Daarna ging het neerwaarts en trad het verval in. Nu wordt de fase van aftakeling zo lang uitgesteld tot men onverwacht van de hoogste trede stort.

Biologen en medici kunnen het precies uitleggen en Midas Dekkers schreef er met *De vergankelijkheid* (1999) al een boeiend boek over: de veroudering en aftakeling van het leven begint al direct na de geboorte. Zodra cellen, weefsels en organen zich vernieuwen, beginnen ze ook te verouderen. Bij iedere celdeling wordt het uiteinde van een chromosoom korter. Tot de cel stopt met delen en zich niet meer vernieuwt. Dan al neemt de kans op ziektes toe. Het is een proces dat men in de wetenschap graag zou keren, zodat veroudering en aftakeling een behandelbare kwaal wordt.

Volbracht

Museum Naturalis in Leiden telt verschillende tentoonstellingen over het leven op aarde. Een daarvan gaat over de dood. In een educatieve videovoorstelling kun je een jong zwijn zien vergaan. Het maakt zichtbaar dat de dood doet leven en daarmee een essentiële schakel is in de kringloop van het leven.

In haar scriptie *Het vergaan van dat wat leeft* (2020) wijst docent Beeldende Kunst Sterre Smeets op natuurorganisaties als Stichting Kritisch Bosbeheer (SKB) en Stichting ARK die in de afgelopen decennia veel veranderingen teweeg hebben gebracht in de Nederlandse natuurgebieden en de eerste stap zetten om deze ruiger en wilder te maken. Dat betekent dat op veel plaatsen dode bomen de tijd hebben gekregen om te vergaan en dat ook kadavers vaak niet meer een-twee-drie worden opgeruimd. Al zien ze er onsmakelijk uit, ook kadavers leveren een bijdrage aan de biodiversiteit en de verrijking van het bodemleven. Het besef dat de stammen van dode bomen een belangrijke bron voor nieuw leven vormen stond aanvankelijk nogal haaks op de behoefte bij veel bezoekers aan een keurig opgeruimd bos. Dekkers stelde al dat het leven zich vaak van zijn beste kant laat zien als het aan het vergaan is. ‘Hoe harder we op de radio over de lente zingen,’ schrijft hij, ‘hoe noodzakelijker blijkt de herfst, wanneer de bomen met een zucht van verlichting hun vrucht en blad aan de wind meegeven. Voor hen is het volbracht.’

Doodse details

Martijn Nugteren is een natuurfotograaf die in de afgelopen twee jaar een steeds scherper oog voor de herfst en de schoonheid van vergankelijkheid

ontwikkelde. In de periode daarvoor richtte hij zijn camera vooral op de details in met name de Veluwe natuur. Aanleiding om zijn blik te verleggen was de vondst van een grote bonte specht die tegen het raam van zijn huis in de bossen van Lunteren was gevlogen. Meteen realiseerde hij zich dat het wel een heel mooie kans was om zo’n dier van dichtbij te bekijken. Toen hij de vleugels en het verenpak bestudeerde stelde hij vast dat de vogel nog veel mooier was dan hij hem altijd al had gezien.

‘Wat mij boeide waren de zwarte vleugels met daarin die witte stippen,’ vertelt hij tijdens een wandeling door het Kroondomein. ‘Dat is juist het deel dat je normaal gesproken nooit goed kunt bekijken. Maar toen ik die vleugel kon uitstrekken, zag ik voor het eerst het hele verenpatroon. Door dat fotografisch vast te leggen werd als het ware een nieuwe werkelijkheid gecreëerd.’

Vanaf dat moment ontstond bij Martijn de behoefte om meer vogels van zo dichtbij te bekijken. Af en toe werd hij getipt als iemand een dode vogel had aangetroffen. Op die manier kwam hij ook in aanraking met een dode das, met details in de vacht die hij nooit eerder had waargenomen. Al helemaal niet omdat de kans heel klein is dat je een das overdag tegenkomt. Het was voor hem een bijzonder gegeven dat een dier eerst dood moet zijn om zijn schoonheid

Rouw

Een paar dagen geleden trof ik een dode houtduif aan tussen de takken van de hazelaar. Op het gras lagen wat witte veertjes, maar aan het dier zelf was weinig te zien. Wel had ik het vermoeden dat een roofvogel hem te pakken had gehad. Maar als dat het geval was, waarom zou die zijn prooi dan hebben laten liggen?

De natuur stelt je altijd weer voor raadsels.

Zo is het ook nog altijd de vraag waar vogels hun verenpak eigenlijk aan te danken hebben. Over de ontwikkeling van veren is weinig bekend. Wat we wel weten is dat vogels geëvolueerd zijn uit dinosauriërs, die ook al veren moeten hebben gehad. Ook zijn fossielen gevonden van verschillende dinosaurussorten met donsveerachtige structuren. Ze wijzen erop dat zo'n 165 miljoen jaar geleden dieren met dergelijke veerstructuren hebben geleefd. Alleen konden die veren toen nog niet gebruikt worden om te vliegen, maar dienden ze louter voor temperatuurregeling en paringsgedrag. Van de eerste dinosauriërs die ongeveer 150 miljoen jaar geleden het luchtruim kozen was de Archaeopteryx met zijn zowel vogel- als reptielachtige kenmerken de bekendste soort. Het kan zijn dat in het paargedrag de dinosauriërs met de best ontwikkelde veren een voordeel hebben gehad.

Uiteindelijk beschikten de snelste en mooiste vogels over het meest ontwikkelde verenkleed. Hierop verder selecterend zijn veren ontstaan die sterk genoeg waren om het dier ook te kunnen dragen. Maar van deze vliegende dinosaurus naar de dode duif in mijn handen was het nog wel een hele vlucht.

Terwijl ik opnieuw een vogel ten grave droeg waren mijn gedachten bij zijn of haar partner, want ik meende het stel te kennen. In de voorgaande week had ik het duivenpaartje steeds boven in de grote treurwilg zien zitten, hun verenpak poetsend en elkaar het hof makend in het winterse zonlicht.

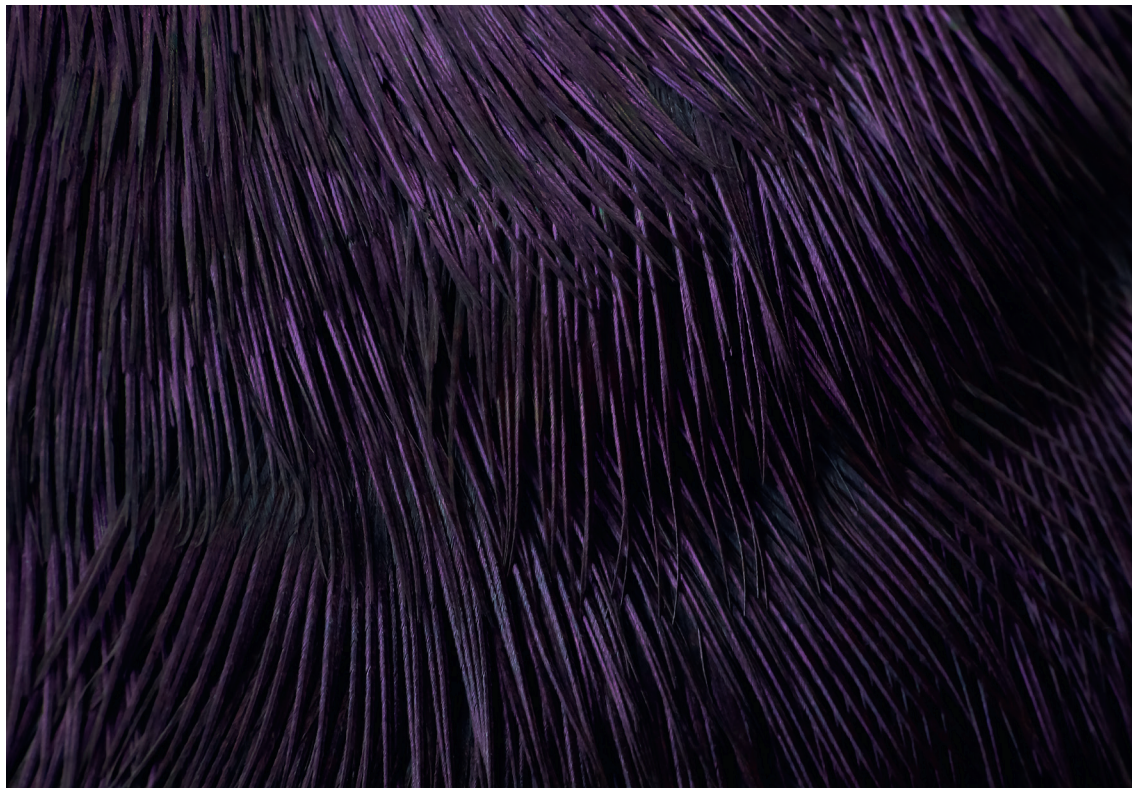
Terwijl je van andere vogels al het vermoeden hebt dat ze aan nesten bouwen en met takken moeten slepen, ziet het duivenleven er eigenlijk altijd relaxed uit. Om niet te zeggen knus. Totdat het noodlot toeslaat. Bijvoorbeeld in de vorm van de sperwer, die we de laatste weken af en toe zagen opduiken. Of zet het verliefde gedrag de duiven aan tot waaghazerige capriolen, waardoor ze onverwacht hun einde tegemoet vliegen in de onoverzichtelijke takken van een hazelaar? Ik was er niet bij, dus ik weet het niet. Maar wanneer ik er wel bij was geweest, had ik dan

iets gemerkt aan het gedrag van de andere duif? Was zij – ik neem gemakshalve even aan dat de waaghals het mannetje was – rustig op haar plaats hoog in de boom blijven zitten? Of had ze nog geprobeerd iets aan de situatie te redden? Ik kan mij niet herinneren dat ik ooit een duif in doodsnood heb horen roepen en moet vaststellen dat ik sowieso bedroevend weinig weet van vogelemoties. Ook niet over het vertoon van verdriet en rouw. Bekend is wel het gedrag van rouwende olifantenmoeders die dagen achtereen bij het dode kind blijven, samen met de kudde. En van tuimelaars die maar geen afscheid kunnen nemen en blijven rondzwemmen rond de dode soortgenoot.

Biologen hebben het liever niet over rouw bij dieren. Ze beschrijven verdriet liever in neutrale, meer wetenschappelijke bewoordingen. Ook de Vogelbescherming is er terughoudend in, maar erkent wel dat monogame en intelligente vogels als duiven, gaaien, zwaluwen en kraaiachtigen zich anders gedragen als de partner wegvalt. Ze blijken wel degelijk van slag, maar of we daarmee ook kunnen spreken van rouw? Van gaaien is uit Amerikaans onderzoek bekend dat ze soms een soort rouwritueel uitvoeren. Als één van hen het lichaam van een overleden soortgenoot ontdekt, roept hij met een speciale lokroep de rest van de zwerm bij elkaar, die dan om de vogel heen

gaat staan. De gaaien staken het zoeken naar voedsel, soms wel gedurende twee etmalen. De ontdekking van een overleden soortgenoot is voor de gaaien een direct signaal dat er ergens gevaar op de loer ligt en dat andere vogels dat moeten weten. Maar dat is toch wat anders dan het rouwen om een verloren gegane liefde. Menselijke emoties als liefhebben en treuren loslaten op diersoorten blijft eveneens gevaarlijk. Dat neemt niet weg dat ik al dagen met deernis naar die ene houtduif in de treurwilg zit te kijken, die ondertussen alweer ijverig haar verenpak zit op te schudden. Zich opdoffend voor een nieuwe liefde? Sinds de Archaeopteryx lijkt er toch weinig veranderd.

Dood gevonden

Het komt altijd op een onverwacht moment. Je fietst of wandelt ergens en ineens zie je langs het pad een dood dier liggen. Meestal ga je er aan voorbij, je afvragend wat je nu eigenlijk gezien hebt. Je kan ook afstappen of pas op de plaats maken. Vaak ligt het dier – een haas, vos of kerkuil – er op het oog zo ongeschonden bij dat je je afvraagt wat nu precies de doodsoorzaak is geweest. Vogels zijn vaak geschampt tegen de ruit van een vrachtauto waardoor ze hun nek hebben gebroken. Maar aan het verenkleeft is daarvan niets te zien waardoor je het dier met een wat ontredderd gevoel bekijkt. In veel gevallen heb je het betreffende dier nog nooit zo dicht op de huid gezeten. Niet eerder kon je zo gedetailleerd de vacht en het verenpak waarnemen. Toch maken we van die gelegenheid maar zelden gebruik. Dood stoot al heel snel af. Bovendien stelt het je voor de vraag wat je vervolgens moet doen. Het kadaver laten liggen of een respectvollere plek geven dan op de rand van het asfalt? Een enkeling komt misschien op een derde gedachte: het dier laten opzetten.

Voor je echter met een dood dier in je fietstas richting een preparateur rijdt, is het goed om even stil te staan bij de gevaren die kadavers met zich mee

kunnen dragen. Zo bestaat er altijd het risico op besmetting (lijkvergiftiging, botulisme, parasieten zoals teken en luizen, enz.). Het is daarom aan te raden om, wat je ook doet, bij voorkeur plastic wegwerphandschoenen te gebruiken en naderhand grondig je handen te wassen. Daarnaast is het de vraag of je zomaar een dood dier mee mag nemen.

Als je een dier wilt (laten) prepareren, heb je in Nederland te maken met de Wet Natuurbescherming. Vrijwel alle inheemse dieren zijn in meer of mindere mate beschermd. Zonder de daartoe vereiste ontheffingen of vergunningen mogen deze dieren niet zomaar in bezit gehouden worden of worden geprepareerd. Voor beschermde inheemse vogelsoorten geldt daarbij dat ze alleen mogen worden geprepareerd na registratie in een digitaal systeem van het ministerie. Tot 1 januari 2017 was voor veel beschermde dieren zelfs een Vervoersverklaring (vkv) van de politie nodig. Tegenwoordig is een eigen verklaring op papier voldoende. Een professionele preparateur heeft daarvoor standaard formulieren. Ook is geen preparateursexamen meer nodig om dieren te mogen prepareren. Wil je hier nog meer over weten, bezoek dan

de webpagina van de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland.¹

Om te beoordelen of een dood gevonden dier daadwerkelijk geprepareerd kan worden, is het goed om te letten op de lichaamswarmte en de oogbollen. Als die nog glanzen betekent het dat het dier nog niet lang dood is en dus geschikt om op te laten zetten. Ook als de oogbollen al dof en ingevallen zijn, maar het dier nog niet naar bederf ruikt, is het, afhankelijk van de buitentemperatuur, in de meeste gevallen nog mogelijk om te prepareren. Wanneer echter de veren of haren op de buik van het dier loslaten, of het kadaver al een ‘rottende’ geur afgeeft, dan is het dier bedorven en kan het niet meer worden opgezet. Het beste is dan om het kadaver aan te bieden aan een destructiebedrijf of bij de gemeentelijke milieustraat. En bij twijfel is het aan te bevelen om eerst even een preparateur te bellen. Die weet meestal wel raad.²

Blijkt het dier geschikt om te prepareren dan moet je natuurlijk nog wel ervoor zorgen dat het in de tussentijd niet bederft. Dat kan door het te bewaren in een vriezer en niet in een koelkast of op een andere koele plek. Laat het dier in elk geval nooit in de

kofferbak van je auto liggen. Stop het wel eerst in een doorzichtige en goed afsluitbare plastic tas of zogeheten gripzak, en zorg dat er zo min mogelijk lucht in de zak achterblijft. Let er ook op dat er geen veren of snorharen worden dubbelgevouwen en gebruik nooit bedrukt papier om het dier in te verpakken, want daarmee kan het verenpak of de vacht onherstelbaar worden beschadigd. Heel belangrijk is ook om in de vriezer het dode dier goed gescheiden te houden van etenswaren. Bij transport naar de preparateur is aan te raden om gebruik te maken van een koeltas of piepschuimkist.

Het is al met al een nogal clean en afstandelijk betoog, maar het geeft wel houvast wanneer je enigszins mismoedig je oog over het dood gevonden, maar nog zo gave, verkeersslachtoffer laat gaan.

¹ <https://www.rvo.nl/onderwerpen/agrarisch-ondernemen/beschermde-planten-dieren-en-natuur/beschermde-dieren/dieren-prepareren>

² prepareren.nl/zoek-preparateur/

